

UDK 336.71
Pregledni članak
Primljeno 20. rujna 1988.

Dr. BOŠKO KUJAVIĆ,
Ekonomski fakultet Osijek

1. Uvod

DEFINIJSKO MODELIRANJE DRUŠTVENO-EKONOMSKE ULOGE BANAKA*

Različita društveno-politička uređenja pojedinih zemalja uvjetuju raznovrsne privredne sisteme, bankovne sisteme i definicije banaka. Iako banke stoljećima posluju i ispunjavaju svoje funkcije i zadatke još uvijek nije pronađena suštinski opceprihvatljiva definicija banke. Istraživanje različitih modela definiranja društveno-ekonomske uloge banke upućuje na tri, po obilježjima srodne skupine, definicija banaka. Prva skupina definicija banaka za osnovnu odrednicu prihvaća značenje pojedinih, najzastupljenijih, poslova banaka. Druga skupina definicija banaka presudno značenje daje suvremenim funkcijama banaka: funkciji kreiranja novca i funkciji financijskog posredovanja, što je danas svakako realniji i perspektivniji pravac u iznalaženju suštinski opceprihvatljive definicije banke, zbog ogromnog broja veoma raznovrsnih bankovnih poslova. Treću skupinu definicija banaka čine definicije koje su se od 1965. godine počele pojavljivati u SFRJ, koje polaze od suvremenih funkcija banaka, razdvajaju emisiju funkciju banke od funkcije financijskog posredovanja i uključuju obilježja samoupravnog, socijalističkog, udruživanja rada i sredstava, u čemu su najbolje definicije banaka uvedene zakonima iz 1977. godine. Budući da su ove definicije 1985. godine izmijenjene, a Nacrt amandmana na Ustav SFRJ inicira reafirmaciju uloge poslovnih banaka prilikom inoviranja zakona o bankarskom i kreditnom sistemu do kraja 1988. godine bi svakako trebalo iznaći suvremeniju i bolju definiciju poslovne banke, koja bi obvezno sadržavala obilježja tržišnog samostalno, samoupravne, financijske organizacije za posredovanje u financiranju tekuće i proširene reprodukcije.

* Rad predstavlja dio istraživačkih rezultata potprojekta »Istraživanje i modeliranje financijsko-ekonomskih i organizacijskih aspekata razvoja privrednih subjekata«, kojeg kao dio projekta »Društveno-ekonomski sistem i razvoj financira SIZ znanosti SR Hrvatske u razdoblju 1987-1990. godine.

Banke u suvremenim ekonomijama većine zemalja svijeta imaju danas izuzetno značajnu društveno-ekonomsku ulogu, jer svojim funkcijama i aktivnostima podržavaju proces proširene društvene reprodukcije i realizaciju ciljeva ekonomske politike.

Značenje banaka, npr. u SFRJ, ilustrira već samo nekoliko osnovnih podataka: (1) ukupna sredstva banaka početkom 1988. godine iznosila su više od 65 bilijuna dinara; (2) u toku 1987. godine jugoslavenske banke su organizacijama udruženog rada odobrile više od 30 bilijuna dinara različitih kredita za financiranje procesa reprodukcije; (3) danas u SFRJ posluje oko 400 internih, osnovnih i udruženih banaka sa više od 3.500 bankovnih jedinica itd.

Banke su institucije, koje kao i organizacije udruženog rada iz privrede: (1) imaju samostalan pravni status; (2) sudjeluju u procesu društvene reprodukcije, kada se sredstva reprodukcije nalaze u novčanom obliku; (3) posluju po principu ekonomičnosti i (4) po principu rentabilnosti, ali se u mnogo čemu i razlikuju od organizacija udruženog rada, jer najveći dio svoje aktivnosti obvezno usklađuju s ekonomskom politikom zemlje, posebno: (1) u sferi kreditne politike; (2) novčane politike; (3) devizne politike; (4) investicijske politike itd.

U povijesnom razvoju događaja banke su stalno proširivale svoju djelatnost, svoje funkcije i poslove — razvijajući uvijek nove, a ne napuštajući stare funkcije i poslove.

Najstarija funkcija banaka bila je: (1) čuvanje pologa, zatim se razvila (2) funkcija mjenjača, pa (3) funkcija emisije novca, (4) funkcija posredovanja u plaćanjima, (5) kreditna funkcija, (6) funkcija financiranja države, (7) funkcija kreditiranja procesa društvene reprodukcije, (9) funkcija zajedničkih ulaganja i (10) funkcija udruživanja sredstava.

Iako banke i danas obavljaju manje ili više sve navedene funkcije, u suvremenom bankarstvu za banke se obično ističu samo dvije najznačajnije funkcije, shvaćene u najširem smislu i to: (1) funkcija kreiranja novca i (2) funkcija financijskog posredovanja, pri čemu centralne banke (u SFRJ Narodna banka Jugoslavije) vode bri-

gu o kreiranju novca i novčanoj politici, a ostale (poslovne) banke obavljaju funkciju financijskog posredovanja, tj.: (1) poslove mobilizacije i koncentracije sredstava, (2) poslove kreditiranja i (3) komisione bankovne poslove.

Banke su u svakoj suverenoj zemlji organizirane u bankovni sistem, koji je pod sistem privrednog sistema, pa u sebi obvezno sadrži i obilježja privrednog, a i društveno-političkog sistema konkretne zemlje. Zbog toga je i društveno-ekonomska uloga banaka različita u kapitalističkim zemljama u odnosu na socijalističke zemlje, a niz specifičnosti ima i model banke organiziran u SFRJ, kao socijalističkoj zemlji s decentraliziranom robno-novčanom privredom, samoupravljanjem i sve značajnijom ulogom tržišta u reguliranju privrednih tokova.

U ovom radu istraženo je, kako banku, njezine funkcije, poslove i specifičnosti definiraju u različitim privrednim i društveno-političkim sistemima, tj. prezentirani su rezultati istraživanja društveno-ekonomske uloge banaka u svijetu i u SFRJ sa stajališta njihovog definijskog modeliranja.

Predložene izmjene Ustava SFRJ, koje bi trebalo usvojiti najkasnije do kraja listopada 1988. godine, u Nacrtu XXVIII. amandmana predviđaju znatno proširivanje uloge i odgovornosti Narodne banke Jugoslavije, a u Nacrtu XI. amandmana jačanje ekonomske samostalnosti i odgovornosti ostalih banaka. Budući da će se nakon usvajanja predloženih ustavnih amandmana do kraja 1988. godine mijenjati i savezni zakoni o Narodnoj banci Jugoslavije i o osnovama bankarskog sistema, a bez sumnje i definicija banke, razmatranje definijskog modeliranja društveno-ekonomske uloge banaka u svijetu i u SFRJ u ovom momentu je svakako aktualno i korisno.

2. Definiranje banke i bankovnog sistema

2.1. Definicije banke

Riječ banka nastala je od talijanske riječi banca i označava instituciju koja se bavi depozitnim, kreditnim i ostalim bankovnim poslovima.

Raznovrsnost funkcija, poslova i vrsta suvremenih banaka u različitim privrednim sistemima otežava formiranje jedinstvene i opće prihvatljive definicije banke. Zbog toga Karl Hagenmüller, razmatrajući problem definiranja banke, navodi riječi Felixa Somaryya iz III. izdanja njegovog poznatog djela »Bankpolitik« objavljeno 1934. go-

dine i kaže: »Iako banke postoje već mnoga stoljeća i gotovo kod svih nacija banka je stekla pravo građanstva u povijesti bankarstva — do sada se ipak nije uspjelo i nije bilo moguće pronaći suštinski opće zadovoljavajuću definiciju banke.«¹

U Gablerovom Privrednom leksikonu pod bankom se podrazumijeva »javno-pravno poduzeće, koje privredno opskrbljuje novčanim sredstvima, profesionalno se bavi trgovinom novčanim kapitalom, vrijednosnim papirima i drugim novčanim poslovima.«²

U SR Njemačkoj bankama se smatraju »kreditni instituti, koji se uz dopuštenje Saveznog nadzornog ureda mogu baviti bankovnim poslovima«,³ zbog čega se izrazi: bankovna jedinica (der Bankbetrieb), bankovno poduzeće (das Bankunternehmen), banka (die Bank) i kreditni institut (das Kreditinstitut) u literaturi SR Njemačke često upotrebljavaju i koriste kao sinonimi.

Đuro Račić banku definira kao »poduzeće koje se svojom glavnom djelatnošću bavi primanjem i davanjem, tj. posredovanjem kredita.« Slavko Čuković kaže da su banke »poduzeća koja iz povjerenih i slobodnih postojećih novčanih sredstava ili iz kreiranih novih daju zajmove, koja posreduju u platnom prometu i koja svojim klijentima čine druge usluge.« Prema Anti Katunariću banka je »institucija čija je osnovna djelatnost uzimanje i davanje kredita i posredovanje u novčanim plaćanjima.«⁴ Miloš Vučković, kao i Karl Hagenmüller, navodi Felixa Somaryya i smatra da se »za najpogodniju definiciju može smatrati ona po kojoj su banke one ustanove i poduzeća koja se profesionalno bave uzimanjem kredita.«⁵

Banke imaju različite ekonomske zadatke i ciljeve u različitim društveno-političkim i privrednim sistemima, pa se zbog toga razlikuju definicije kapitalističkih, državno-planskih socijalističkih i jugoslavenskih banaka, koje posluju u uvjetima samoupravnog socijalizma: (1) Karl Marx

1) Hagenmüller, K.: Bankbetrieb und Bankpolitik, Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler, Wiesbaden 1959, str. 11.

2) Gablers Wirtschaftslexikon, X. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler, Wiesbaden 1980, I knjiga, str. 463.

3) Die Bank (als Firma), Enzyklopädisches Lexikon für das Geld-, Bank- und Börsenwesen, III. izdanje, Fritz Knapp Verlag, Frankfurt am Main 1967/68, str. 126.

4) Katunarić, A.: Banka, principi i praksa bankovnog poslovanja, III. izdanje, Izdavačko-instruktivni biro, Zagreb 1981, str. 3.

5) Vučković, M.: Bankarstvo, organizacija i poslovanje banaka, III. izdanje, Naučna knjiga, Beograd 1967, str. 11.

prilikom razmatranja kamatonosnog kapitala objašnjava funkcije kapitalističke banke i kaže: »Uzajmljivanje i pozajmljivanje novca postaje njihov poseban posao. One istupaju kao posrednici između stvarnih uzajmilaca i pozajmilaca novčanog kapitala.« I dalje: »Banka predstavlja na jednoj strani centralizaciju novčanog kapitala, pozajmilaca, a na drugoj centralizaciju uzajmilaca.«⁶ Govoreći o bankama i njihovoj ulozi u imperijalizmu, kao najvišem stadiju kapitalizma, Vladimir Iljič Lenjin ističe da je osnovna i prvobitna operacija banaka posredovanje u platnom prometu, a u vezi s tim poslom banke pretvaraju neaktivni novčani kapital u aktivni.⁷ (2) Bratoljub Klaić Navodi sažetu definiciju banaka u državno-planskim socijalističkim privredama i kaže da su one »državni kreditni organi planske raspodjele novčanih sredstava na pojedine grane i poduzeća narodnog gospodarstva.«⁸ To proizlazi i iz opisa rada Državne banke SSSR-a, koji daju Batiev i Sitnjin, navodeći da »Državna banka daje zajmove poduzećima za određene ciljeve u granicama planskih normi i na planske rokove brzine cirkulacije sredstava.«⁹ (3) U 114. članu Zakona o osnovama kreditnog i bankovnog sistema, objavljenog u »Službenom listu SFRJ« br. 2, dana 7. siječnja 1977. godine, nalazimo definiciju osnovne banke u SFRJ, kao klasičnog tipa banke, prema kojoj je osnovna banka »samoupravna financijska organizacija u kojoj osnovne i druge organizacije udruženog rada, samoupravne interesne zajednice, interne banke i druge društveno-pravne osobe udružuju rad i sredstva radi ostvarivanja zajedničkih interesa i obezbjeđivanja novčanih sredstava za obavljanje, proširivanje i unapređivanje njihove djelatnosti i radi ostvarivanja zajedničkih interesa, kao i za obavljanje novčanih, kreditnih i drugih bankovnih poslova.«¹⁰

2.2. Definicije sistema

Riječ sistem potječe od grčke riječi *sýstema*, a označava sređenu i preglednu cjelinu mnogih elemenata koji su međusob-

no povezani, nalaze se u određenim uzajamnim odnosima, podložni su vanjskim utjecajima i na neki način također djeluju na svoju okolinu.

Otac kibernetike Norbert Wiener ističe kao glavnu odliku sistema »skladnu cjelinu« povezanih elemenata; Ludwig von Bertalanffy više akcentira »kompleksnost elemenata koji se nalaze u interakciji«;¹¹ prema Eislerovom Priručnom rječniku filozofije sistem je: (1) objektivno: povezana cjelina stvari i njihovih odnosa, procesa i (2) logički, idejno: jedinstvena cjelina spoznaja, sređena po načelima, unutar povezana i raščlanjena; za Anatol Rapoporta sistem je: (1) nešto što se sastoji od (konačnog ili beskonačnog) niza jedinica, (2) između kojih postoji niz određenih odnosa, tako da je (3) moguće iz nekih odnosa izvlačiti zaključke o drugima, ili iz odnosa između jedinica zaključivati o ponašanju ili povijesti sistema. Talcot Parsons sistem definira kao pojam koji se odnosi, kako na složene međuzavisnosti između dijelova i procesa koji uključuju uočljive pravilnosti odnosa, tako i na sličnu vrstu međuzavisnosti između neke složene pojave i njezine okoline, a prema Eugenu Pusiću »bit sistema je u složenosti cjeline od dijelova, koji u nekom smislu, samostalno egzistiraju. Istodobno, postojanje jedinstvenosti cjeline i samostalnosti elemenata je osnovna definijska značajka pojma sistema.«¹²

2.3. Definicije bankovnog sistema

U literaturi postoji niz različitih definicija bankovnog sistema, jer se bankovni sistemi od jedne do druge zemlje »bitno razlikuju«,¹³ u čemu se svi slažu, a nije rijetkost da se bankovni sistemi definiraju i kao kreditni sistemi ili kao kreditni (bankovni) aparati. Ipak, većina definicija pod bankovnim sistemom neke suvremene države podrazumijeva: vrste i organizaciju banaka, vrste bankovnih poslova i ulogu banaka u realizaciji privredne politike zemlje u specifičnim uvjetima konkretnog društveno-ekonomskog sistema.

Temeljito istraživanje najraznovrsnijih bankovnih sistema u svijetu proveli su za kapitalističke zemlje još 1925. godine Willis Parker i Edwards George, nakon čega su

6) Marx, K.: Kapital, kritika političke ekonomije, I-III, Prosveta Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979, str. 1472.

7) Lenjin, V.: Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1981, str. 35-36.

8) Klaić, B.: Veliki rječnik stranih riječi, Zora, Zagreb 1966, str. 136.

9) Batiev, V. i Sitnjin, V.: Financijski i kreditni sistem SSSR, Međunarodna knjižarnica, Beograd 1946, str. 23.

10) Matejić, M. i Grivčev, V.: Zbirka propisa o bankama, kreditnom, monetarnom i deviznom poslovanju, NIRO Književne novine, Redakcija Stručna knjiga, Beograd 1979, str. 123.

11) Dragičević, A.: Leksikon političke ekonomije, II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Informator, Zagreb 1983, str. 581.

12) Hanzeković, M.: Bankovni sistem i privredni sistem, Zbornik radova: Odnosi proizvodnje i prometa u duhu načela Ustava SFRJ, Narodne novine, OUR TEB, Zagreb 1974, str. 18.

13) Sayers, R.: Modern Banking, VI. izdanje, Oxford University Press, Oxford, At the Clarendon Press, 1964, str. 15.

bankovne sisteme svrstali prema tipovima u dvije skupine i šest podskupina: (1) u skladu s organizacijom, gdje razlikuju: (a) centralizirane bankovne sisteme, (6) nezavisne — privilegirane bankovne sisteme i (c) slobodne bankovne sisteme i (2) u skladu s operacijama banaka, gdje razlikuju: (a) heterogene bankovne sisteme, (b) specijalizirana bankarstva i (c) organizirana bankarstva. Oni su već tada ukazali na različitost bankovnih sistema od jedne do druge zemlje, pri čemu su ispravno istakli, da se o razlikama mora suditi pri njihovim adaptacijama i uspjesima u praksi.¹⁴ Prema Meyerovom Privrednom priručniku bankovni sistemi su »različiti oblici bankarstva, koji su izgrađeni na temelju različitih organizacijskih principa. Javlja se u obliku emisionih i kreditnih banaka.«¹⁵

Duro Račić kaže da »kreditni sistemi iskazuju, osvjetljavaju vrste kredita i kreditnih ustanova, njihovu razvijenost i organizaciju, njihov utjecaj na privredni i društveni razvoj« i na drugom mjestu u istom djelu: »Britanski kreditni aparat karakterizira relativno mali broj banaka, ali veliki broj njihovih filijala, tako da je čitava Velika Britanija pokrivena bankovnom mrežom, kako to i odgovara najrazvijenijem bezgotovinskom plaćanju«,¹⁶ što upućuje na zaključak, da se pod pojmovima »kreditni sistem« i »kreditni aparat« podrazumijeva i bankovni sistem. Miloš Vučković pod kreditnim sistemom podrazumijeva »izvjesnu organsku povezanost i cjelinu svih onih elemenata, ustanova i faktora na kojima se zasniva način i metodologija kreditiranja u jednoj zemlji.« I dalje u istom djelu: »Kreditni (ili bankovni) aparat je tehnički uređaj koji ima za zadatak da organizira i primjenjuje elemente kreditnog sistema i ujedno da sprovedi u život kreditno-političke i monetarne mjere. On se uglavnom sastoji od banaka i drugih dopunskih i pomoćnih financijskih, obračunskih, kontrolnih i posredničkih ustanova, koje u međusobnoj suradnji i podjeli rada obezbjeđuju monetarno-kreditnu egzekutivu, nadzor i kontrolu i na taj način, također, spadaju u institucionalne faktore.«¹⁷ Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda bankovni sistem SFRJ definira ovako:

»Bankovni sistem SFRJ se sastoji od Narodne banke Jugoslavije kao emisione ustanove i poslovnih banaka.«¹⁸

Zakon o osnovama kreditnog i bankovnog sistema u SFRJ iz 1977. godine u članu 2. jasno razlikuje i definira kreditni i bankovni sistem na slijedeći način: »(1) Osnovama kreditnog sistema uređuju se opći uvjeti udruživanja rada i sredstava, poslovanje novčanim depozitima i vrijednosnim papirima, obavljanje kreditnih i drugih bankovnih poslova, kao i prava i obveze učesnika u kreditnom sistemu. (2) Osnovama bankovnog sistema uređuju se vrste bankovnih organizacija, opći uvjeti udruživanja rada i sredstava društvenih pravnih osoba u njima, pravo upravljanja, obveze održavanja likvidnosti i snošenja rizika u bankovnim organizacijama, planiranje i poslovna politika, upotreba i raspoređivanje prihoda i obrazovanje i korištenje fondova u bankovnim organizacijama, kao i ostvarivanje samoupravljanja radnika u radnim zajednicama tih organizacija.«¹⁹

3. Vrsta banke

Ovisno o privrednim i bankovnim sistemima u pojedinim zemljama i razdobljima osnivane su, poslovale su i postojale ili još uvijek postoje različite vrste banaka.

Prema obilježjima njihove djelatnosti najvažniji tipovi banaka su: univerzalne banke, specijalizirane banke i depozitne banke. Različita (drugačija) obilježja djelatnosti u većini zemalja imaju emisione banke, hipotekarne banke i štedionice, a posebno osiguravajuće financijske institucije.²⁰

S. R. Sayers kao tradicionalne dijelove bankovnog sistema promatra: komercijalne banke, diskontne kuće, akceptne kuće i centralnu banku, a kao ostale dijelove bankovnog sistema: štedionice, građevinska društva, financijske kompanije za kupnju na otplatu, osiguravajuće kompanije, penzione fondove i investicione trustove.²¹

14) Willis, P. i Edwards, G.: Banking and Business, II izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Harper and Brothers, Publishers, New York-London 1925, str. 359-372.

15) Meyers Handbuch über die Wirtschaft, II, izmijenjeno izdanje, Bibliographisches Institut, Mannheim/Wien Zürich 1970, str. 688.

16) Račić, Đ.: Kreditni sistemi — Financiranje stambene izgradnje — Stednja, skripta, Ekonomski fakultet Univerziteta u Skopju, Skopje 1962, str. 5. i 65.

17) Vučković, M.: Kreditno-bankarski sistemi, skripta, II izmijenjeno izdanje, Ekonomski fakultet Univerziteta u Skopju, Skopje 1968, str. 2-4.

18) Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, I. svezak, Jugoslavenski leksigrafski zavod, Zagreb 1977, str. 416.

19) Golijanin, M.: Monetarni sistem i monetarno-kreditna politika Jugoslavije, Izdavačko-instruktivni biro, Zagreb 1979, str. 7.

20) Die Bank (als Firma); Die Depositenbanken, Enzyklopädisches Lexikon, već navedeno djelo str. 126. i 333-339.

21) Sayers, S.: Modern Banking, već navedeno djelo, str. 152-170.

Ante Katunarić naglašava da je najnoviji razvoj banaka u svijetu stvorio danas specifičnu strukturu bankovne organizacije, koja se više ne može potpuno uklopiti u klasičnu podjelu banaka na: emisione, depozitne, hipotekarne banke i štedionice, zbog čega smatra da je danas adekvatnija podjela banaka na slijedeće vrste: centralne banke, komercijalne banke, razvojne banke i štedionice.²²

Miloš Vučković navodi veći broj banaka: (1) centralna (novčanična ili emisiona) banka, (2) komercijalne ili depozitne banke, (3) investicione banke, (4) poslovne banke, (5) univerzalna banka, (6) granska (specijalizirana) banka, (7) monobanka, (8) razvojne banke, (9) regionalne banke i (10) multinacionalne banke,²³ a Zakon o osnovama kre-

ditnog i bankovnog sistema u SFRJ od 1977. godine, kao vrste banaka predviđa: interne, osnovne i udružene banke.²⁴

4. Poslovi banaka

Mnoge definicije banaka sadrže i najznačajnije poslove banaka. Poslovi banaka su raznovrsni i mnogobrojni, a najčešće se dijele i svrstaju u slijedeće skupine: (1) po bilančno-analitičkom obilježju na: (a) pasivne, (b) aktivne i (c) neutralne bankovne poslove; (2) po ročnosti na: (a) kratkoročne, (b) srednjoročne i (c) dugoročne poslove; (3) po načelu funkcionalnosti na: (a) poslove mobilizacije i koncentracije novčanih sredstava, (b) kreditne poslove, (c) komisiono poslove, (d) vlastite poslove i (e) kontrolno-upravne i administrativno-planske poslove.²⁵

Najsazetije shematski prikazano bankovni poslovi su u bilancama banaka u svijetu razvrstani ovako:

22) Katunarić, A.: Banka, već navedeno djelo, str. 9.

23) Vučković, M.: Banke — pojam, značaj, vrste i razvoj, Veliki finansijski priručnik, Privredni pregled, Beograd 1974, II. knjiga, str. 476-481.

24) Krajem 1985. godine u SFRJ je proglašen najnoviji — sadašnji Zakon o osnovama bankovnog i kreditnog sistema («Službeni list SFRJ» br. 70/1985.), koji nije mijenjao vrste banaka u SFRJ (čl. 24. Zakona),

25) Katunarić, A.: Banka, već navedeno djelo, str. 211-212.

AKTIVA

PASIVA

III. SKUPINA

— Kratkoročni krediti s rokom vraćanja do godine dana (kreditni po tekućem računu, kontokorentni krediti, akceptni krediti, ekskontni krediti, lombardni krediti, rambursni krediti, avalni krediti, post krediti, namjenski krediti, krediti iz primarne emisije, potrošački krediti itd.)

V. SKUPINA

— Srednjoročni krediti s rokom vraćanja od jedne do pet godina (investicijski krediti za trajna obrtna sredstva, potrošački krediti, krediti za plasman opreme i brodova, finansijski krediti, krediti za zalihe na konsignacionim skladištima, krediti za proizvodnu kooperaciju, krediti za adaptacije stambenih objekata, krediti za proizvodnju stanova za tržište, sanacijski krediti itd.)

I. SKUPINA

— Emisija novčanica i kovanog novca

II. SKUPINA

— Mobilizacija i držanje svih vrsta á vista depozita i depozita do godine dana (depoziti na žiro i tekućim računima, štedni uložci, primljeni akreditivi)
 — Udružena kratkoročna sredstva
 — Krediti uzeti od drugih domaćih i inozemnih banaka (kreditni po tekućem računu, post krediti, reeskontni krediti, relombardni krediti, krediti za likvidnost, krediti za primarne emisije, posebni krediti)
 — Emisija blagajničkih zapisa i drugih kratkoročnih vrijednosnih papira itd.

IV. SKUPINA

— Mobilizacija i držanje svih vrsta depozita s rokom od jedne do pet godina (oročeni i ograničeni depoziti)
 — Udružena sredstva s rokom od jedne do pet godina

VII. SKUPINA

- Dugoročni krediti s rokom vraćanja preko 5 godina (investicijski krediti za trajna obrtna sredstva, investicijski krediti za ulaganja u osnovna sredstva, krediti za izvođenje investicijskih radova u inozemstvu, kreditne linije, stambeni krediti, krediti za komunalnu izgradnju, krediti za razvoj male privrede, sanacijski krediti itd)

IX. SKUPINA

- Plasmani udruženih sredstava iz komisijonog odnosa
- Posredovanje u domaćem i međunarodnom platnom prometu
- Plasmani sredstava u ime i za račun drugih
- Davanje jamstava (avala i garancija)
- Emisija i amortizacija vrijednosnih papira u ime i za račun drugih
- Depo poslovi — čuvanje i upravljanje vrijednostima
- Kontrolno-upravni poslovi
- Administrativno-planski poslovi

XI. SKUPINA

- Kupovanje tuđih vrijednosnih papira za vlastiti račun
- Kupovanje nekretnina za vlastiti račun

- Krediti uzeti od drugih banaka s rokom vraćanja od jedne do pet godina (financijski krediti, posebni krediti)
- Emisija srednjoročnih vrijednosnih papira (akcija, štednih pisama, certifikata) itd.

VI. SKUPINA

- Udružena dugoročna sredstva s rokom dužim od 5 godina
- Formiranje fondova banke
- Mobilizacija oročenih i ograničenih depozita s rokom dužim od pet godina
- Emisija dugoročnih vrijednosnih papira (akcija, dionica, obveznica, certifikata)
- Krediti uzeti od drugih banaka s rokom vraćanja preko 5 godina itd.

VIII. SKUPINA

- Primanje udruženih sredstava u komisijoni odnos
- Primanje naloga za posredovanje u domaćem i međunarodnom platnom prometu
- Primanje sredstava za plasman u komisijonom odnosu
- Emisija i amortizacija vrijednosnih papira u ime i za račun drugih
- Depo poslovi — primanje na čuvanje i upravljanje vrijednosti
- Kontrolno-upravni poslovi
- Administrativno-planski poslovi

X. SKUPINA

- Vlastite emisije vrijednosnih papira

Prema podjeli bankovnih poslova *po bilančno-analitičkom obilježju* pasivni bankovni poslovi su oni koji su u prethodnoj shemi navedeni u I, II, IV. i VI skupini, aktivni bankovni poslovi su oni koji su navedeni u III, V. i VII skupini, a neutralni bankovni poslovi su oni koji su navedeni u VIII. i IX. skupini.

Osnovna obilježja pasivnih bankovnih poslova su: (1) oni predstavljaju obveze banaka, (2) banke na njih plaćaju kamatu (tzv. pasivna kamata) i (3) oni se evidentiraju u pasivi bilance banaka. Pasivni poslovi su uvjet za obavljanje aktivnih poslova, zbog čega F. Somary, K. Hagenmüller i M. Vučković smatraju, da su baš pasivni poslovi banaka presudni za definiranje društveno-ekonomske uloge banke.

Osnovna obilježja aktivnih bankovnih poslova su: (1) oni predstavljaju potraživanja banaka, odnosno plasmane prikuplje-

nih sredstava u bankama, (2) na njih banke naplaćuju kamatu (tzv. aktivna kamata) i (3) oni se u poslovnim knjigama i bilanama banaka evidentiraju u aktivni. Zbog značenja kredita u financiranju procesa društvene reprodukcije aktivni bankovni poslovi su osnovna odrednica u definicijama društveno-ekonomske uloge banke u SR Njemačkoj, kod Đ. Račića i K. Marxa.

Osnovna obilježja neutralnih bankovnih poslova su: (1) banke ih obavljaju u ime i za račun vlasnika sredstava ili vrijednosti, (2) za obavljene usluge banke od nalogodavca ne naplaćuju kamatu, nego provizije i naknade stvarnih troškova, (3) ovi poslovi se evidentiraju u posebnoj podbilanci banke, slično kao i izvanbilančne evidencije. Neutralni bankovni poslovi se uzimaju kao jedno od osnovnih obilježja banke u definicijama banke kod S. Čukovića, A. Katunarića i V.I. Lenjina.

Prema podjeli bankovnih poslova *po ročnosti* kratkoročni poslovi su oni koji su u prethodnoj shemi navedeni u I, II. i III. skupini, a osnovno obilježje im je da su ugovoreni na rok kraći od godine dana. Srednjoročni bankovni poslovi su navedeni u IV. i V. skupini, a osnovno obilježje im je da su ugovoreni na rok duži od jedne, a kraći od pet godina. Dugoročni bankovni poslovi su oni koji su navedeni u VI, VII, X. i XI. skupini, a osnovno obilježje im je da su ugovoreni na rok duži od pet godina.

Ova podjela bankovnih poslova nije bitnije utjecala na definiranje banke, ali je izuzetno značajna za likvidnost i stabilnost banaka i bankovnog sistema, kao i za vrste banaka.

U pogledu likvidnosti u poslovanju banaka veoma strogo se primjenjuje princip ročne usklađenosti izvora sredstava i plasmana, što znači da ukupan iznos bankovnih poslova iz II. skupine mora biti usklađen s ukupnim iznosom bankovnih poslova iz III. skupine itd. ($S_{III} \approx S_{II}$; $S_{V} \approx S_{IV}$; $S_{VII} \approx S_{VI}$) što bankama omogućava ročnu sinhronizaciju naplate plasiranih kredita i vraćanje primljenih uloga, odnosno jamči likvidnost i stabilnost u poslovanju.

Podjela bankovnih poslova *po ročnosti* u pravilu određuje vrste banaka, što načelno prihvaća više autora, kao npr.: S. R. Sayers, A. Katunarić i M. Vučković. Tako se bankovne institucije, koje u ukupnim izvorima sredstava (suma iz pasive bilance banke) imaju više od 51 posto kratkoročnih sredstava (skupina II. smatraju komercijalni bankama i vice versa ako u ukupnim izvorima sredstava imaju više od 51 posto srednjoročnih, dugoročnih i vlastitih poslova (skupine IV, VI. i X) razvojnim bankama.

Prema podjeli bankovnih poslova *po funkcionalnosti* poslovi mobilizacije i koncentracije novčanih sredstava su oni, koji su u prethodnoj shemi navedeni u II, IV. i VI. skupini, a osnovno obilježje im je da ih banke prikupljaju svojom mobilizatorskom aktivnošću i od sitnih uloga velikog broja ulagača koncentriraju u ogromne financijske kapitale.

Kreditni poslovi imaju obilježje plasmana mobiliziranih i koncentriranih sredstava, čime se realizira bankovna funkcija financijskog posredovanja. Ovi poslovi navedeni su u III, V. i VII. skupini prethodne sheme.

Komisione, kontrolno-upravne i administrativne poslove banke obavljaju u ime i za račun naručioca, a navedeni su u VIII. i IX. skupini. Vlastiti poslovi banaka su znatno razvijeniji u kapitalističkim bankama, a osnovno obilježje im je pribavljanje i ulaganje vlastitih kapitala banke, a ne

sredstava prikupljenih od komitenata. U prethodnoj shemi vlastiti poslovi banaka navedeni su u X. i XI. skupini.

Poslovi mobilizacije i koncentracije sredstava su osnovna odrednica u definiranju društveno-ekonomske uloge banke kod F. Somarya, K. Hagenmüllera i M. Vučkovića, kreditni poslovi kod Đ. Račića, K. Marxa i u SR Njemačkoj, komisijoni, kontrolno-upravni i administrativni poslovi kod S. Čukovića, A. Katunarića, V. I. Lenjina, B. Klaića, V. Batireva i V. Sitnjina, a vlastiti poslovi kod kapitalističke banke u definicijama K. Marxa i V. I. Lenjina.

5. Nacrt amandmana na Ustav SFRJ o ulozi banaka

5.1. Emisiona banka

Od 1965. godine na dalje, pa i u sadašnjem privrednom sistemu SFRJ, organizacija i poslovanje Narodne banke Jugoslavije, narodnih banaka republika i narodnih banaka autonomnih pokrajina, odnosno funkcija kreiranja novca i sistem centralne banke, regulirani su posebnim zakonom, u kojem se nalazi slijedeća definicija emisione banke: »Narodna banka Jugoslavije, narodne banke republika i narodne banke autonomnih pokrajina ustanove su jedinstvenog monetarnog sistema koje provode zajedničku emisionu politiku što je utvrđuje Skupština SFRJ. Narodna banka Jugoslavije izdaje novčanice i kovani novac.«²⁶

Temeljne funkcije, zadaci i poslovanje sistema narodnih banaka su usmjereni na: (1) realizaciju zajedničke emisione politike i reguliranje količine novca u optjecaju, (2) održavanje likvidnosti bankovnog sistema i (3) održavanje likvidnosti u plaćanjima s inozemstvom.

Nacrtom XXVIII. amandmana na Ustav SFRJ predloženo je, da emisiona funkcija centralne banke i dalje ostane odvojena od funkcije financijskog posredovanja, koju će i dalje obavljati poslovno bankarstvo, ali je predloženo da sistem narodnih banaka dobije šira ovlaštenja i odgovornosti u jedinstvenom izvršavanju svojih temeljnih funkcija i zadataka, što se vidi već iz prva tri stava XXVIII. amandmana:

»AMANDMAN XXVIII.

1. Osnovu jedinstvenog jugoslavenskog tržišta čine:

— jedinstven novac, jedinstven monetarni, kreditni i devizni sistem, zajednička monetarna i devizna politika i zajedničke osnove kreditne politike.

²⁶ Katunarić, A.: Banka, već navedeno djelo, str. 175.

2. Monetarni i kreditni sistem su jedinstveni.

3. Narodna banka Jugoslavije, narodne banke republika i narodne banke autonomnih pokrajina ustanove su jedinstvenog monetarnog sistema koje provode zajedničku monetarnu i deviznu politiku i zajedničke osnove kreditne politike što je utvrđuje Skupština SFRJ.

Narodna banka Jugoslavije izdaje novčanice i kovani novac.²⁷

5.2. Poslovne banke

Organizacija i poslovi ostalih banaka, odnosno funkcija financijskog posredovanja, regulirani su u sadašnjem privrednom sistemu SFRJ Zakonom o osnovama bankarskog i kreditnog sistema iz 1985. godine.²⁸ Ovaj Zakon razlikuje bankovni sistem i kreditni sistem, ali ih ne definira precizno kao 1977. godine. U sadašnjem bankovnom sistemu predviđene su, kao i 1977. godine, samo tri vrste banaka i to: interne, osnovne i udružene banke, a definicije banaka su gotovo izbjegnute u tekstu zakona. Tako se u čl. 26. na kraju 1. stava ovog zakona kaže, da je interna banka samoupravna financijska organizacija, u čl. 64. u 2. stavu osnovna banka je definirana kao samostalna samoupravna financijska organizacija, kako se u čl. 126. na kraju 1. stava definira i udružena banka.

Nacrtom XI. i XII. amandmana na Ustav SFRJ predloženo je: (1) preciznije definiranje banke, (2) veće značenje uloga u fondove banke, (3) poslovanje banke u svoje ime i za svoj račun, (4) status upravljača bankom i sudjelovanje u poslovnom rezultatu banke isključivo na osnovi uloga u fondove banke, (5) ponovno izričito isključivanje društveno-političkih zajednica iz statusa osnivača i upravljača bankama, (6) osnivanje financijskih organizacija zajedno sa stranim osobama i (7) reguliranje prava, obveza i odgovornosti strane osobe u banci ugovorom u skladu sa saveznim zakonom. Nacrt XI. amandmana na Ustav SFRJ, koji će do kraja 1988. godine uvjetovati novu zakonsku definiciju banke u SFRJ glasi:

AMANDMAN XI.

Organizacije udruženog rada i druge društveno-pravne osobe mogu osnovati banku kao samostalnu samoupravnu finan-

cijsku organizaciju za obavljanje kreditnih i drugih bankarskih poslova i u svrhu obavljanja tih poslova ulagati sredstva u fondove banke.

Banka posluje uložnim sredstvima u fondove banke i drugim udruženim odnosno prikupljenim i pozajmljenim sredstvima.

Banka posluje u svoje ime i za svoj račun, u svoje ime i račun drugih osoba odnosno u ime i za račun drugih osoba.

Bankom upravljaju organizacije udruženog rada i druge društveno-pravne osobe koje su uložile sredstva u fondove banke.

Organ upravljanja bankom je skupština banke.

Sredstva koja banka ostvari, nakon podmirenja troškova poslovanja i izdvajanja sredstava za radnu zajednicu banke, raspoređuju se na osnivače banke razmjerno uložnim sredstvima u fondove banke. Skupština banke odlučuje koji se dio sredstava raspoređen na osnivače banke unosi u fondove banke.

Društveno-politička zajednica ne može biti osnivač banke niti upravljati poslovima banke.

Međusobni odnosi osnivača banke, upravljanje bankom i poslovanje banke uređuju se samoupravnim sporazumom o osnivanju banke, njezinim statutom i saveznim zakonom.

Osnivanje i prestanak banke određuje se saveznim zakonom.²⁹

6. Zaključak

Provedeno istraživanje problema definijskog modeliranja društveno-ekonomske uloge banaka upućuje na sljedeće osnovne zaključke:

1. Unatoč značenju, stoljetnoj tradiciji i pravu građanstva banaka u svim suvremenim ekonomijama, još uvijek nije pronađena suštinski opće prihvatljiva definicija banke.

2. No, banke posluju, organiziraju se u bankovne sisteme, obavljaju svoje funkcije i zadatke, a svi teoretičari i praktičari bankarstva slažu se u tome: (1) da bankovni sistemi i banke imaju i dio obilježja društveno-političkih i privrednih sistema u pojedinim zemljama (2) da su u suvremenim bankarstvima najznačajnije funkcije banaka: (a) funkcija kreiranja novca i (b) funkcija financijskog posredovanja i (3) da banke imaju izuzetno značajnu društveno-ekonomsku ulogu u financiranju i odvijanju procesa proširene društvene reprodukcije, zbog čega ih teoretičari bankarstva i defini-

27) Nacrt amandmana na Ustav SFRJ, Savezno vijeće Skupštine SFRJ, Delegatski vjesnik br. 408, Zagreb 9. I. 1988. str. 17.

28) »Službeni list SFRJ« br. 70, Beograd, 20. XII. 1985., str. 1937-1960.

29) Nacrt amandmana na Ustav SFRJ, već navedeni izvor, str. 13.

raju na različite načine u nastojanju da pronađu suštinski opće prihvatljivu definiciju banke.

3. Analiza različitih definijskih modela društveno-ekonomske uloge banaka upućuje na tri različite skupine definicija banke. U prvoj skupini definicija banaka presudno značenje imaju pojedini najzastupljeniji (pasivni aktivni ili neutralni) poslovi banaka. U drugoj skupini definicija banke najznačajnija odrednica su funkcije banaka a treću skupinu definicija banke čine definicije banke u SFRJ od 1977. godine, u kojima se banka definira kao samoupravna, samostalna, financijska organizacija u kojoj članice udružuju rad i sredstva radi ostvarivanja zajedničkih interesa i obezbjeđivanja novčanih sredstava za tekuću i proširenu reprodukciju, što je svakako specifičan, socijalistički i samoupravni pokušaj iznalaženja definicije banke, koja bi odgovarala suštini društveno-ekonomske uloge banaka u SFRJ.

4. Danas bi se teško mogla prihvatiti definicija banke kojoj su osnovna odrednica poslovi banaka, jer već i pokušaj najsažetijeg teorijskog prikaza bankovnih poslova, prezentiran u ovom radu, ukazuje na njihovu mnogobrojnost, raznovrsnost i isprepletenost, što je teško izraziti sažetom definicijom, a još teže je odabrati samo neke poslove kao temeljnu odrednicu za definiranje banke ili definiranje modela društveno-ekonomske uloge banaka u nekoj zemlji.

5. Zbog toga je realniji i perspektivniji pravac traženja definicije banke na osnovi funkcija banaka, a posebno općenito prihvaćenih najznačajnijih suvremenih funkcija banaka.

6. U tom smislu već od 1965. godine u SFRJ je prihvaćen princip definiranja bankovne funkcije kreiranja novca posebnim zakonom o Narodnoj banci Jugoslavije, kao i pristup definiranju funkcije financijskog posredovanja posebnim zakonom o bankarstvom i kreditnom sistemu.

7. Uz ovakav pristup u definiranju banke u zakonima iz 1977. godine definicije banke su obogaćene i specifičnim jugoslavenskim, samoupravnim obilježjima procesa udruživanja rada i sredstava, što je pod pritiskom ekonomske neefikasnosti i krize, 1985. godine nažalost izmijenjeno, a definicije banaka su gotovo ispuštene iz zakonskog teksta.

8. Promjene u društveno-političkom i privrednom sistemu, koje su inicirane Nacrtom amandmana na Ustav SFRJ, jačaju funkcije i ulogu sistema narodnih banaka i reafirimiraju samostalnost poslovnih banaka u uvjetima tržišne ekonomije, zbog čega će do kraja 1988. godine doći i do promjena definicija banaka. Budući da je u SFRJ već od 1965. godine prihvaćen moderan pristup u definiranju banke na osnovi njezinih suvremenih funkcija i to posebno za funkciju emisije novca, a posebno za funkciju financijskog posredovanja, kod definiranja emisije banke ne treba očekivati velike promjene u definiciji, ali za poslovne banke bi svakako trebalo iznaći suvremeniju i bolju definiciju od one iz 1985. godine, koji bi obvezno sadržavala obilježja poslovne banke u SFRJ, kao samostalne, samoupravne financijske organizacije za posredovanje u financiranju tekuće i proširene reprodukcije u uvjetima tržišne ekonomije.

LITERATURA:

1. *Batriev, V. i Sitnjin, V.*: Finansijski i kreditni sistem SSSR, Međunarodna knjižarnica, Beograd 1946.
2. *Dragičević, A.*: Leksikon političke ekonomije, II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Informator, Zagreb 1983.
3. *Golijanin, M.*: Monetarni sistem i monetarno-kreditna politika Jugoslavije, Izdavačko-instruktivni biro, Zagreb 1979.
4. *Hagenmüller, K.*: Bankbetrieb und Bankpolitik, Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler, Wiesbaden 1959.
5. *Hanžeković, M.*: Bankovni sistem i privredni sistem, Zbornik radova: Odnosi proizvodnje i prometa u duhu načela Ustava SFRJ, Narodne novine, OOUR TEB, Zagreb 1974.
6. *Katunarić, A.*: *Banka, principi i praksa* bankovnog poslovanja, III izdanje, Izdavačko-instruktivni biro, Zagreb 1981.
7. *Klaić, B.*: Veliki rječnik stranih riječi, Zora, Zagreb 1966.
8. *Lenjin, V.*: Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1981.
9. *Marx, K.*: Kapital, kritika političke ekonomije, I-III, Prosveta/Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1979.
10. *Matejić M. i Grivčev V.*: Zbirka propisa o bankama kreditnom, monetarnom i deviznom poslovanju, NIRO Književne novine, Redakcija Stručna knjiga, Beograd, 1979.

11. *Sayers, R.*: Modern Banking, VI. izdanje, Oxford University Press, Oxford, The Clarendon Press, 1964.
12. *Račić, Đ.*: Kreditni sistemi — Financiranje stambene izgradnje — Stednja, skripta, Ekonomski fakultet Univerziteta u Skopju, Skopje 1962.
13. *Vučković, M.*: Bankarstvo, organizacija i poslovanje banaka, III izdanje, Naučna knjiga, Beograd 1967.
14. *Vučković, M.*: Banke — pojam, značaj, vrste i razvoj, Veliki finansijski priručnik, Privredni pregled Beograd 1974. II knjiga,
15. *Vučković, M.*: Kreditno-bankarski sistemi, skripta, II izmijenjeno izdanje, Ekonomski fakultet Univerziteta u Skopju, Skopje.
16. *Willis, P. i Edwards, G.*: Banking and Business, II izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Harper and Brothers, Publishers, New York/London, 1925.
17. *Enziklopädisches Lexikon für das Geld-, Bank- und Börsenwesen*, III. izdanje, Fritz Knapp Verlag, Frankfurt am Main, 1967/68.
18. *Gablers Wirtschafts Lexikon*, X. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr. Th. Gabler, Wiesbaden 1980. I. knjiga
19. *Meyers Handbuch über die Wirtschaft*, II. izmijenjeno izdanje, Bibliographisches Institut, Mannheim/Wien/Zürich 1970.
20. *Nacrt amandmana na Ustav SFRJ*, Savezno vijeće Skupštine SFRJ, Delegatski vjesnik br. 408, Zagreb, 9. I. 1988.
21. *Opća enciklopedija Jugoslavenskog zavoda*, I svezak, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1977.
22. *Zakon o osnovama bankarskog i kreditnog sistema*, »Službeni list SFRJ« br. 70, Beograd, 20. XII. 1985.

Dr. Boško Kujavić

Summary

DEFINITION MODELLING OF SOCIO-ECONOMIC ROLE OF BANKS

Diferent socio-political systems of some countries condition various economic systems, bank systems and bank definitions. Although banks have been operating for centuries and fulfilling their functions and tasks generally acceptable definition of a bank has not been found yet. Research of different models of defining socio-economic role of banks shows that there are three related groups of definitions according to their characteristics. The first group of definitions for its basic determinant accepts the importance of some of the most characteristic transactions of banks. The second group of definitions sees the decisive importance in the contemporary functions of banks; the function of creating money and the function of financial intermediary which is now, course, areal and perspective direction in finding out essentially and generally acceptable definition of the bank, because of numerous and very heterogeneous bank transactions. The third group of definitions are the ones that have begun appearing in SFRJ since 1965; the starting point them are the contemporary functions of banks, they separate issuing function of the bank from the function of financial mediation and they include the characteristics of the self-managing socialist associating of labour and resources, being the best definitions of banks introduced by the acts from 1977. As these definitions were changed in 1985, and the Bill of constitutional amendments of SFRJ initiates reaffirmation of the role of commercial banks by the end of 1988. when the acts on banking and credit systems will be innovated; a new and better definition of a commercial bank should be found out which should contain the characteristics of a market independent, self-managing financial organization for mediation in financing current and extended reproduction.